

A Reflection on the Concept of "Ahl" Family in the Qur'an with an Emphasis on Verse 6 of Surah Tahrim

Seyyed Ali
Hosseinizadeh

Associate Professor of Educational Sciences
Department, Seminary and University Research
Institute, Qom, Iran

Seyyed Mahmoud
Tayeb Hosseini

Professor, Department of Quranic Sciences, Seminary
and University Research Institute, Qom, Iran

Abstract

The most basic word in the Holy Qur'an refers to the concept of family. The present article aims to discover its basic meaning and conceptual scope by analyzing and describing the lexical and Quranic uses of the word "Ahl" and based on that, reinterpret "Ahl" in verse 6 of Surah Tahrim. The results of the research are that among the 5 meanings expressed for "family" in the word, its basic meaning is human and family, and the other 4 meanings go back to the meaning of human, and in the Qur'an in the meanings: nuclear family, extended, The inhabitants of a place, those who live with a person, the followers of the holy books. Therefore, it seems that this word in verse 6 of Surah Tahrim can be interpreted to different levels of the family and at least it can be extended to mercy and relatives, as a result, God in this verse calls all relatives to compassion and efforts for guidance and happiness of all levels. The family is ordered from nuclear to extended in order of priority, and to protect them from the fire of hell with various educational methods, including the commandment of the good and the prohibition of the bad.

Keywords: Ahl, family, conceptualization, Holy Quran, verse 6 of Surah Tahrim.

* Corresponding Author: alihosseini@rihu.ac.ir

How to Cite: Hosseinizadeh, S. A., Tayeb Hosseini, S. M. (2023). A Reflection on the Concept of "Ahl" Family in the Qur'an with an Emphasis on Verse 6 of Surah Tahrim, *A Research Journal on Qur'anic Knowledge*, 14(53), 73-100.

Introduction

For the family, various divisions and levels have been stated. In a division for the family, three levels are stated: 1_ The first level includes parents and children; 2- The second order, in addition to them, includes the spouses' parents (grandfather and grandmother); 3- The third order, in addition to the members mentioned in the second order, also includes the brothers and sisters of parents and their wives and children. The most basic word in the Holy Quran refers to the concept of family, the word "Ahl" which in Arabic culture refers to all three levels of the family. On the other hand, in verse 6 of Surah Tahrim, God has asked believers to protect themselves and their families from the fire of hell. The present article aims to discover the basic meaning and conceptual scope of the word "Ahl" with the method of analysis and description, and to reinterpret "Ahl" in verse 6 of Surah Tahrim based on that.

Research method

The research method of this article is the method of description and analysis, which is done by describing the lexical concept and examining and analyzing it in the Holy Quran.

Background

The most relevant article with the subject of this article is the article on redefining the family based on the Qur'an and narrative texts by Homayoun Saraghi and Mohammad Mahdi Safuraei Parisi (2018). The authors of this article have tried to extract and introduce the components of the family from the perspective of the religious texts of the Qur'an and traditions with a psychological approach, citing the narrative texts and the Holy Quran, which is valuable and novel research in its own right. However, the difference between the present article and the mentioned article is obvious. In this article, an attempt is made to introduce keywords indicating the concept of family in the Holy Qur'an and then to determine the extent of the family based on the concept of "family" and the analysis of verse 6 of Surah Tahrim, which was not addressed in any of these axes in the article of Saraghi and Safuraei.

Conclusion

The results of the research are that there are 5 meanings for "family" in the word: 1. "family" refers to those who have a place of residence and common life, 2. "family" refers to those that there is a relationship between them, 3. "Ahl" refers to those who only have some kind of relationship between them, 4. "Ahl" refers to those who follow one of their members, 5. "Ahl" are those among whom there is love and affection. Among these meanings, the most basic meaning, which is common among most of the uses of "Ahl", is the meaning of human and having love, and the other 4 meanings can be referred to the meaning of human. Another result of this research is that the word "family" is used in the Qur'an in different and varied meanings including: nuclear family including husband and wife without children (Hood, 72, Yusuf: 25) or with children (Namal, 52) extended family including parents and children, grandparents (Nesa, 92) and Parents' brothers and sisters (Yusuf, 65) and above these include all relatives, clans (Nesa, 35) and others who live in the same place with the person. Among the other meanings of "Ahl" in the Holy Quran are the inhabitants of a place (with the addition of the word "Ahl" to that place), whether it is a house (Noor, 27) or a city (Ahzab, 13) or those who live in a place like a ship (Kahf, 71) or those who gather in a place like the fire of hell (Sad, 64), those who live with a person and there is some kind of relationship between them like friendship or kinship. (Maryam, 16), followers of a person such as a prophet or a religion or a divine book (Maedah, 15 and 47; Nahl, 43), those who do a certain work; for example, they give trust to another (Nesa, 58) or they plot against another (Fater, 43) and... On the other hand, in Surah Tahrim, God Almighty has ordered the believers to protect themselves and their "family" from the fire of hell, whose fuel is people and stones: "O you who have faith! Save yourselves and your families from a Fire whose fuel will be people and stones, " Who is meant by "people" in this honorable verse? One of the questions of this article, which is based on the wide scope of the meaning of "family" in the word and the Holy Quran, it seems that the word "Ahlikum" in verse 6 of the prohibition can be interpreted to different levels of the family - respecting the hierarchy of kinship and closeness. Being close to the individual is not limited to the nuclear family or even the extended family, but includes all those who live with the individual and the

entire clan and tribe. Although there is a possibility of extending the scope of the meaning of Ahlikam in Surah Tahrim to all believers in the Islamic society, as a result, we can use the honorable verse that God in verse 6 of Surah Tahrim - assuming all believers as members of one family - all Muslims have been invited and ordered to be compassionate and try to guide and prosper all levels of the family, but this generalization is a place for reflection and there is no need for it; because in other verses of the Qur'an, duties, and responsibilities such as enjoining good and forbidding evil for individual believers have been stated in relation to other believers.

تأملی در مفهوم خانواده «اهل» در قرآن با تأکید بر آیه ۶ سوره تحریم

سیدعلی حسینی‌زاده * دانشیار گروه علوم تربیتی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران

سیدمحمود طیب‌حسینی استاد گروه قرآن پژوهی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران

چکیده

اساسی‌ترین واژه در قرآن کریم دال بر مفهوم خانواده واژه «اهل» است. مقاله حاضر در صدد است با روش تحلیل و توصیف، و با بررسی کاربردهای لغوی و قرآنی واژه «اهل» معنای اساسی آن و گستره مفهومی آن را کشف کرده و بر اساس آن «اهل» در آیه ۶ سوره تحریم را بازتفسیر کند. نتایج حاصل از تحقیق آن است که از میان ۵ معنای بیان شده برای «اهل» در لغت، معنای اساسی آن انس و الفت است و ۴ معنای دیگر به معنای انس برمی‌گردد، و در قرآن در معانی: خانواده هسته‌ای، گسترده، ساکنان یک مکان، کسانی که با فرد زندگی می‌کنند، پیروان کتب آسمانی آمده است. بنابراین به نظر می‌رسد این واژه در آیه ۶ سوره تحریم، قابل تفسیر به مراتب مختلف خانواده بوده و دست کم قابل تعمیم به رحم و خویشان است، در نتیجه خداوند در این آیه همه خویشان را به دلسوزی و تلاش برای هدایت و سعادت همه مراتب خانواده از هسته‌ای تا گسترده به ترتیب اولویت، و حفظ و نگهداشت آنها از آتش جهنم با شیوه‌های مختلف تربیتی از جمله امر به معروف و نهی از منکر سفارش کرده است.

کلیدواژه‌ها: اهل، خانواده، مفهوم‌شناسی، قرآن کریم، آیه ۶ تحریم.

۱. مقدمه

خانواده سنگ بنای جامعه، محبوب‌ترین بنا نزد خدا^۱ (ر.ک؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰۰: ۲۲۲) و هسته اصلی، اولیه و تأثیرگذار تربیت است. علما و اندیشمندان جامعه‌شناسی و روانشناسی و علوم تربیتی خانواده را به سه نوع یا مرتبه تقسیم می‌کنند: خانواده مرتبه اول یا هسته‌ای که متشکل از زن و شوهر و فرزندان هستند، خانواده مرتبه دوم که افزون بر همسر و فرزندان والدین همسران را نیز در بر می‌گیرد، خانواده مرتبه سوم یا گسترده که افزون بر همسران و فرزندان و والدین آنها شامل خواهران و برادران هر یک از همسران و فرزندان آنها نیز می‌شوند (ر.ک؛ سالاری فر، ۱۳۸۵، ص ۱۳-۱۶؛ بستان، ۱۳۸۳: ۵۵).

پرسش این است که اولاً ملاک خانواده چیست؟ و ثانیاً مراد از اهل در قرآن به ویژه آیه ۶ سوره تحریم کدامیک از موارد فوق است؟ جامعه‌شناسان و روانشناسان بیشتر محل سکونت و یا رابطه نسبی و سببی را ملاک خانواده می‌دانند و در تعریف خانواده می‌گویند: مجموعه افرادی که در زیر یک سقف زندگی می‌کنند و یا مجموعه افرادی که با هم رابطه سببی و یا نسبی دارند (ر.ک؛ سالاری فر، ۱۳۸۵: ص ۱۲-۱۳). روشن است که نه تنها همیشه سبب و نسب و محل سکونت ملاک خانواده نیست، بلکه گاه حتی این موارد شرط هم نیست، و این حقوق و وظایف و کارکردها و یا انس و الفت است که در تحقق خانواده نقش دارد. به عبارت دیگر ملاک خانواده در هر یک از انواع خانواده متفاوت از دیگری است. مثلاً خانواده هسته‌ای بر اساس رابطه سببی و نسبی و یا زندگی در زیر یک سقف شکل می‌گیرد اما خانواده گسترده بر اساس حقوق و وظایف و کارکردها و انس و الفت نسبت به همدیگر شکل می‌گیرد. از این رو، این نوع خانواده می‌تواند گستره زیادی داشته باشد. از دیدگاه اسلام، خانواده هم به لحاظ حقوق و وظایف و هم به لحاظ کارکردهایی چون حمایت و مراقبت، پایگاه و کنترل اجتماعی (بستان، ۱۳۸۳) گسترش فرهنگ دینی، و تأمین نیازهای معیشتی (بستان، ۱۳۹۰) می‌تواند بسیار گسترده باشد؛ چنان که برخی از فقها و علمای اسلامی نیز «اهل» در اسلام را که معادل خانواده است شامل والدین، فرزندان، جد

۱. مَا يُبَى فِي الْإِسْلَامِ بِنَاءُ أَحَبُّ إِلَيَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَأَعَزُّ مِنَ التَّزْوِيجِ.

تأملی در مفهوم خانواده «اهل» در قرآن با تأکید بر آیه ۶ سوره تحریم؛ حسینی‌زاده و طیب‌حسینی | ۷۹

و جده، همسر، مملوک، برادر و خواهر و فرزندان آنها، عمه و خاله و فرزندان آنها (ر.ک)؛ طوسی، ۱۴۰۰ق: ۱۸۶؛ به نقل از اعرافی: ۱۳۹۸) عمو و دایی و فرزندان آنها می‌دانند (ر.ک)؛ ابن حزم اندلسی، ۲۰۱۰م، ج ۱۰، ص ۴۸۱، به نقل همان). بر این اساس جا دارد مفهوم و ملاک خانواده از نظر اسلام بررسی شود و به این سؤال پاسخ داده شود که از نظر اسلام و قرآن کریم چه مؤلفه یا مؤلفه‌هایی به عنوان ملاک خانواده مطرح شده است؟ تا بر اساس آن بتوان دایره خانواده را از هسته‌ای تا گسترده تعیین کرد. در این مقاله در صدد پاسخ دادن به این پرسش‌هاست که:

الف. معنای اصلی واژه «اهل» در قرآن کریم، به عنوان اساسی‌ترین واژه دال بر مفهوم خانواده چیست و در چه معنا یا معانی‌ای به کار رفته است؟
ب. واژه «اهل» در آیه ۶ تحریم قابلیت دلالت بر چه گستره‌ای از مفهوم خانواده دارد؟

۱-۱. پیشینه پژوهش

در ارتباط با پیشینه این پژوهش باید گفت که معمولاً جامعه‌شناسان و روانشناسانی که به پژوهش در باره ابعاد مختلف خانواده پرداخته‌اند، تعریف یا تعاریفی از خانواده نیز ارائه داده‌اند. علاوه بر این چند مقاله مستقل نیز که با تعریف خانواده ارتباط بیشتری دارد منتشر شده است از جمله: تبیین مفهوم خانواده سالم از دیدگاه نوجوانان زنجان از سرور پرویزی، خدیجه امینی زاده، اکرم ثناگو و فریبا سپهوند (۱۳۸۸)، کاستی‌های مفهومی و گسست تحلیلی در دیدگاه فرهنگی از «جامعه‌شناسی خانواده ایرانی» از شهلا باقری، رابطه مفهوم خود، ساختار خانواده و نگرش به عملکردهای تربیتی والدین در نوجوانی از مهناز رضوان خواه و ... که هیچکدام ارتباطی با مفهوم‌شناسی خانواده در متون دینی به ویژه قرآن ندارد. مرتبط‌ترین مقاله با موضوع مقاله حاضر مقاله بازتعریف خانواده بر اساس قرآن و متون روایی از همایون سراقی و محمد مهدی صفورایی پاریزی (۱۳۹۸) است. مؤلفان این مقاله کوشیده‌اند با استناد به متون روایی و قرآن کریم مؤلفه‌های خانواده را از منظر متون دینی قرآن و روایات با رویکرد روان‌شناسی استخراج و معرفی کنند که در نوع خود

پژوهشی ارزنده و بدیع است. با اینحال تمایز مقاله حاضر با مقاله یادشده آشکار است. در این مقاله تلاش بر معرفی کلیدواژه‌های دال بر مفهوم خانواده در قرآن کریم و سپس تعیین گستره خانواده بر پایه مفهوم «اهل» و تحلیل آیه ۶ سوره تحریم است که در مقاله سراقی و صفورایی به هیچ یک از این محورها پرداخته نشده است.

۲. واژگان مترادف خانواده در لغت عرب

در زبان عربی کلمات متعددی برای دلالت بر مفهوم خانواده به کار می‌رود، از جمله: «أُسْرَةٌ»، «عائله»، «اهل»، «اهل بیت»، «آل» و... هر یک از این کلمات در واقع برخوردار از معنای وصفی است که بیشتر به کارکرد خانواده اشاره دارد. واژه «أسرة» از ریشه «اسر» به معنای اسیر گرفتن است. به نظر ابن فارس (۱۴۰۴)، ماده «اسر» و معنای اصلی «اسر» حبس کردن و بازداشتن است. «أُسْرَةٌ، يُأْسِرُ، أُسْرًا» یعنی او را محکم با طناب بست، و از این جا به اسیر، اسیر گفته‌اند زیرا او را با بند، محکم می‌بسته‌اند، سپس به هر اسیری اسیر گفته‌اند و لو با بند بسته نشده باشد (ر.ک؛ فراهیدی، ۱۴۰۹؛ جوهری، ۱۳۷۶، ماده «اسر») و «أسرة» به معنای خویشاوندان نزدیک فرد است (ر.ک؛ ابن سیده، ۱۴۲۱، ماده «اسر»). علت این کاربرد آن است که از بستن با طناب معنای محکمی و تقویت نهفته است و لذا به به زره محکم بافته شده نیز «أسرة» گویند (ر.ک؛ ازهری، ۱۴۲۱؛ مدنی، ۱۳۸۴؛ ماده «اسر») و از آن جا که خویشاوندان هر فرد موجب تقویت و نیرومندی وی می‌گردند (و اعضای خانواده همانند اجزای زره بافته شده به هم پیوند خورده و محکم شده‌اند) به آنها «أسرة» گفته‌اند (ر.ک؛ جوهری، ۱۳۷۶؛ ابن فارس، ۱۴۰۴، راغب، ۱۴۱۲؛ ابن منظور، ۱۴۱۴، همان ماده)، با این حال با توجه به معنای اصلی ای که ابن فارس برای ماده «اسر» بیان کرده نمی‌توان معنای محدودیت و حبس را در واژه «أسرة» نادیده گرفت.

همچنین واژه «عائله» از ریشه «عیل» به معنای فقر و نیاز است، «عَالَ، يَعِيلُ، عَيْلَةٌ وَ عَيْوَالًا» یعنی محتاج و نیازمند شد (فراهیدی، ۱۴۰۹؛ ازهری، ۱۴۲۱؛ جوهری، ۱۳۷۶، ماده «عیل») و کسی که کثیر العیال باشد، یعنی نانخورش زیاد باشد «رجلٌ مُعِيلٌ» گویند (فراهیدی: همانجا) و به خانواده مرد، اعم از همسر، فرزندان و سایر افرادی که مرد متکفل

تأملی در مفهوم خانواده «اهل» در قرآن با تأکید بر آیه ۶ سوره تحریم؛ حسینی‌زاده و طیب‌حسینی | ۸۱

تأمین معاش آنهاست، از آن جهت «عائله» و «عیال» او گفته می‌شود که تأمین هزینه زندگی آنان را بر عهده گرفته و به عبارتی نان خور مرد می‌باشند (ر.ک؛ حسین یوسف، ۱۴۱۰، ج ۱: ۳۰۷؛ زبیدی، ۱۴۱۴، ج ۱۵: ۵۳۴). راز کاربرد «عائله» در باره چنین فردی آن است که تأمین معاش افراد یاد شده موجب نیاز بیشتر فرد می‌شود و هر چه افراد خانواده وی بیشتر باشد نیاز و فقر وی نیز شدیدتر خواهد شد. از میان کلمات یاد شده، واژه‌های «اهل»، «اهل بیت» و «آل» در قرآن کریم آمده و دو واژه «أُسْرَةٌ» و «عائله» یا «عیال» به معنای خانواده در قرآن به کار نرفته است، اما مشتقات این دو کلمه در سایر معانی‌شان به کار رفته است. یک بار واژه «عیله» به معنای فقر (توبه: ۲۸) و یک بار «عائل» به معنای فقیر (ضحی: ۸)، و واژه «اسیر» نیز یک بار در قرآن مجید آمده است، که اغلب به معنای اسیر جنگی یا برده تفسیر شده (ر.ک؛ زمخشری، ج ۴: ۶۶۸؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱۰: ۶۱۷) و در روایتی از امام رضا (ع) بدون نفی معنای یاد شده، به زن (همسر مرد) نیز تفسیر شده است (ر.ک؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱۰: ۶۱۷؛ حویزی، ۱۴۱۵، ج ۵: ۴۷۸) که این تفسیر، یعنی تفسیر «اسیر» به خانواده و همسر مرد، همسو با معنای اصلی «اسر»، یعنی حبس و محدود کردن است که ابن فارس بیان کرده است و می‌توان آن را ناظر به محدودیت‌هایی دانست که معمولاً در همه جوامع از سوی مردان برای همسرانشان ایجاد می‌شود؛ در برخی روایات نیز از ازدواج دادن دختر به دیگران به بردگی دادن وی یاد شده است^۱ (ر.ک؛ حرعاملی، ج ۲۰: ۷۹).

۳. واژگان مترادف خانواده در قرآن

از میان سه واژه «اهل»، «اهل بیت» و «آل»، واژه «اهل» اصلی‌ترین واژه به معنای خانواده است و دو واژه دیگر نیز به همین واژه بر می‌گردد. «اهل بیت» به معنای اهل خانه (خانواده) است و در آن کلمه «اهل» محوریت دارد. «آل» نیز بنا به نظر لغویان در اصل «اهل» بوده و در باره معنای آن اختلاف نظر است (ر.ک؛ زمخشری، مقدمه، ۱۳۸۶: ۳۲)، اما بنا به تصریح

۱. عَنِ الرَّضَا عَنْ آبَائِهِ (ع) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) النِّكَاحُ رِقٌّ فَإِذَا أَنْكَحَ أَحَدَكُمْ وَلِيدَةً فَقَدْ أَرْقَاهَا فَلْيَنْظُرْ أَحَدَكُمْ لِمَنْ يُرِقُّ كَرِيمَةً؛ ازدواج بردگی است، هنگامی که یکی از شما دخترش را به ازدواج در می‌آورد در واقع او را به بردگی می‌دهد، پس بنگرد دختر نازنینش را به بردگی چه کسی در می‌آورد.

برخی لغویان «آل» به معنای نزدیکان مشهورتر و شریف‌تر شخص می‌باشند (ر.ک؛ زمخشری، ۱۴۱۷، ج ۱: ۶۱؛ ابن سیده، ۱۴۲۱، ج ۴، ص ۳۶۵؛ ابن منظور، ۱۳۸۵، ج ۱: ۳۰؛ کاربردهای قرآنی این واژه نیز نشان می‌دهد که مقصود از «آل» نه همه خانواده و خاندان یک فرد، بلکه افراد ویژه‌ای از خاندان و خانواده که نسبت ممتازی با شخص دارند آل وی محسوب می‌شوند. مثلاً در باره خاندان برگزیده ابراهیم، آل ابراهیم نامیده شده‌اند (ر.ک؛ آل عمران: ۳۳، نساء: ۵۴) و نیز خاندان پاکیزه لوط که خداوند آنان را با لوط از عذاب فراگیر نجات داد، آل لوط نامیده شده‌اند (ر.ک؛ حجر: ۵۹، نمل: ۵۶، قمر: ۳۴) و نیز خاندان داود که به آنها سفارش شکرگزاری شده و شکرگزاران اندک معرفی شده آل داود خوانده شده‌اند (سبأ: ۱۳). نیز خاندان ممتاز حضرت یعقوب که خداوند آنان را برگزیده و زکریا از خداوند فرزند پسری درخواست کرده که وارث آنان باشد، آل یعقوب شمرده شده‌اند (یوسف: ۶؛ نیز مریم: ۶). البته در قرآن همیشه بر نزدیکان خاص و ممتاز یک شخص که از نیکانند آل گفته نشده و گاه به افراد ویژه و بسیار نزدیک فرد از بدن نیز آل گفته شده است. چنانکه ۱۲ بار در باره افرادی از نزدیکان فرعون که از رابطه ویژه با وی برخوردار بودند و همراه با فرعون با عذابی سخت هلاک شدند (غافر: ۶؛ اعراف: ۱۳۰؛ و نیز انفال: ۵۲ و ۵۴) «آل فرعون» گفته شده است.

در برخی آیات نیز واژه «بیت» مجازاً به معنای خانواده آمده است. از جمله در آیه «فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ» (ذاریات: ۳۶) که مقصود از آن خانواده لوط؛ یعنی خود و دخترانش می‌باشد. (ر.ک؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۹: ۲۳۸).

چنانکه مشاهده می‌شود از میان کلیدواژه‌های دال بر خانواده، دو کلیدواژه «أسره» و «عائله / عیال» در قرآن به کار گرفته نشده، اما واژه «اهل» و دو واژه مرتبط با آن آمده است. کشف راز این مسأله بسیار حائز اهمیت است که چرا از آن دو کلیدواژه یاد نشده و از «اهل» یاد شده است. تدبر در سبک قرآن در بیان و دقت در تعابیر و مقتضای تحلیل ادبی قرآن، بر این دلالت دارد که احتمالاً قرآن کریم به منظور کرامت بخشیدن به خانواده از دو مفهوم «أسره» و «عیال» صرف نظر کرده و از واژه «اهل» برای این منظور بهره گرفته است؛

تأملی در مفهوم خانواده «اهل» در قرآن با تأکید بر آیه ۶ سوره تحریم؛ حسینی‌زاده و طیب‌حسینی | ۸۳

زیرا در مفهوم «اسره» محدودیت برای زن و فرزندان و سلطه برای مرد نهفته است، و در مفهوم «عیال» نیز فقر نهفته است، و از آنجا که این مفاهیم و معانی گاه کاربرد منفی دارد قرآن کریم از به کارگیری آنها صرف نظر کرده تا راه را بر هرگونه برداشت منفی و سلبی از کانون خانواده ببندد، و در مقابل از واژه «اهل» که عاری از هرگونه معنای سلبی و منفی است برای دلالت بر خانواده بهره گرفته است.

۴. مفهوم‌شناسی اهل در قرآن

اهل در زبان عربی در معنا یا معانی روشنی به کار رفته، اما عبارت لغویان در باره آن متفاوت است. این واژه اغلب به صورت اضافه به ویژه اضافه‌ی به مرد یا انسان و یا ضمیر وی یا مکان به کار می‌رود، مانند «اهل الرجل»، «اهل الاسلام»، «اهل البيت»، «اهلک»، «اهل المدینه» و... . معانی زیر از سوی لغویان در باره معنای اصلی «اهل» بیان شده است:

الف. خلیل و ابن فارس معنای اصلی این واژه را افراد اختصاصی منسوب به شخص دانسته‌اند: «اهل الرجل» به معنای همسر شخص و خاص‌ترین افراد به او، و «اهل البيت» ساکنان خانه و «اهل الاسلام» به معنای معتقدان به دین اسلام است (ر.ک؛ فراهیدی، ۱۴۱۰؛ ابن فارس، ۱۳۸۷: ذیل اهل).

ب. بر خلاف نظر خلیل که اختصاص داشتن به فرد را معیار معنای اهل دانسته است به نظر راغب گرد آمدن در یک مکان معنای اصلی «اهل» بوده است. وی می‌نویسد: واژه «اهل» به صورت مضاف، در اصل به معنای کسی است که با فرد یا افرادی دیگر در یک خانه (خانواده به معنای خاص = زن و فرزندان) جمع‌اند، سپس در معنای آن توسعه داده شده و به هر کسی که با آن شخص در نسبت جمع شوند و مشترک باشند به کار رفته است و در عرف مسلمانان هر گاه «اهل البيت» به صورت مطلق به کار رود مقصود خانواده پیامبر است، و «اهل الرجل» در باره خصوص زن (همسر) شخص نیز به کار می‌رود (ر.ک؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ذیل اهل)؛ زیرا زن با شوهرش معمولاً در یک خانه زندگی می‌کنند.

ج. به نظر طریحی واژه «اهل» مشتمل بر معنای پیروی کردن است. وی می‌نویسد:

«اهلُ الرجل» به معنای آل او و به عبارت دیگر طرفداران و پیروان و اهل دین او هستند، و به اعضای خانواده شخص نیز اهل بیت او گویند؛ زیرا بیش از همه از وی پیروی می‌کنند (طریحی، ۱۳۶۷، ذیل اهل).

د. فیومی در معنای اصلی «اهل» نزدیکی و خویشاوندی دیده است. او می‌گوید: اطلاق «اهل» بر پیروان به دلیل نزدیک بودنشان به شخص پیروی شده است (ر.ک؛ فیومی، ۱۴۱۴ق؛ نیز: فیروزآبادی، ۱۴۱۲ق، ذیل اهل).

چهار معنای بیان شده از سوی لغویان، همگی از لوازم یک معنا بوده و قابل جمع‌اند، و به نظر می‌رسد که معنای اساسی واژه «اهل» که در همه کاربردهایش دیده می‌شود «انس» است، و معانی چهارگانه یاد شده نیز از لوازم انس است. بر این اساس اطلاق، «اهلُ الرجل» بر زن و همسر و «اهلُ البیت» بر همسر و فرزندان، به جهت انسی است که همسر و فرزندان با شوهر و پدر خانواده پیدا می‌کنند، و در سایه این انس، همه آنان در یک مکان به نام خانه گردهم می‌آیند، و اعضای خانواده معمولاً، دست کم در فرهنگ عرب، از مرد و پدر خانواده پیروی می‌کنند، و آنان خاص‌ترین و نزدیک‌ترین افراد به شخص شمرده می‌شوند. از فراء و کسایی نقل شده که گفته است: «أَهْلَتْ بِهِ»، هنگامی به کار می‌رود که شخص با دیگری انس بگیرد، و «تَأَهَّلَ» یعنی ازدواج کردن؛ زیرا در ازدواج میان مرد و زن انس (ویژه) ایجاد می‌شود، و «هُوَ أَهْلُ التَّقْوَى وَ أَهْلُ الْمَغْفِرَةِ» (مدثر: ۵۶) یعنی خداوند جایگاهی برای انس است تا تقوای او نگه داشته و معصیت نشود (موضیع انس لَأَن يُتَّقَى) و جایگاهی برای انس است تا اهل تقوا را بیامرزد (ر.ک؛ ازهری، ۱۴۲۱ق، ج ۶: ۲۲۰).

ازهری می‌افزاید: به نظر یزیدی فعل‌های «أَنْسَتْ بِهِ» و «إِسْتَأْنَسْتُ بِهِ» و «أَهْلَتْ بِهِ» به یک معنا هستند، و به جهت انسی که میان زن و شوهر ایجاد می‌شود، هنگامی که مردی ازدواج کند، می‌گویند: «أَهْلَ الرَّجُلِ»، و «مَكَانُ أَهْلٍ» به جایی گفته می‌شود که مردم به آنجا انس می‌گیرند. به حیوانات اهلی نیز «أَهْلٍ» و «أَهْلِي» گویند؛ زیرا به مکان خاصی انس گرفته‌اند، همچنین در مورد هر حیوانی که با مردم یا با شهری انس بگیرد «اهلی» گویند در مقابل حیوان وحشی (ازهری، همانجا)، یا به جهت انسی که این حیوانات با منازل آدمیان

تأملی در مفهوم خانواده «اهل» در قرآن با تأکید بر آیه ۶ سوره تحریم؛ حسینی‌زاده و طیب‌حسینی | ۸۵

می‌گیرند به آنها «أهلی» و «أهل» گویند (فیروزآبادی، ذیل اهل) مصطفوی نیز همین معنا را برای واژه «أهل» ترجیح داده و دو معنای اختصاص و خویشاوندی را با آن جمع می‌کند. وی می‌نویسد: معنای حقیقی اهل عبارتست از تحقق انس همراه با اختصاص و ارتباط و دارای مراتب سعه و ضیق است که از همسر و فرزندان، تا نوه‌ها و دامادها را شامل می‌شود و هر چه ارتباط و اختصاص بیشتر شود اهلیت قویتر می‌شود (ر.ک؛ مصطفوی، ۱۳۸۵: ذیل اهل). این واژه در کاربردی غیر اضافی و به شکل «فلان أهلٌ لكذا»، به معنای شایستگی است، و «اهلاً» در خوشامدگویی به مهمان به کار می‌رود، یعنی: نزد ما مکان وسیعی برای تو مهیاست و کسانی که در مهربانی به منزله خانواده تو هستند در کنارت هستند (ر.ک؛ فراهیدی، همانجا، راغب، همانجا؛ طریحی، همانجا، فیومی، همانجا). به نظر برخی لغویان هنگامی که «اهل» به یک پیامبر اضافه می‌شود، مقصود امت وی می‌باشند (طریحی، همانجا؛ فیروزآبادی، ذیل اهل). بنابر این، معنای اساسی و روح معنای نهفته در واژه «أهل» انس و مهربانی است که در همه کاربردهای این واژه نهفته است، و با توجه به همین معنا، واژه «اهل» به صورت اضافه در مورد دین و سرزمین و... از جمله شایستگی به کار می‌رود، با این حال نزدیک‌ترین معنا و کاربرد «اهل» هنگام اضافه به فرد انسان، همسر و فرزندان وی می‌باشند.

۵. کاربرد «أهل» در قرآن

واژه «اهل» در قرآن در بیشتر معانی و کاربردهای لغوی آن به کار رفته است. «أهل» در قرآن به صورت مضاف در باره افراد و گروه‌های زیر به کار رفته است:

الف. زن یا همسر، مثلاً زن عزیز مصر در: «قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا...» (یوسف: ۲۵)، و همسر ابراهیم در: «رَحِمَتُ اللَّهُ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ» (هود: ۷۳).

ب. همسر و فرزندان در: «فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ» (نمل، ۵۲)، و «وَنَمِيرُ أَهْلَنَا وَنَحْفَظُ أَخَانَا» (یوسف: ۶۵).

ج. فرزندان، همسر، پدر و مادر و مجموع وارثان فرد، شامل برادر و خواهر و... در:

«وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَاً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةً وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ...» (نساء: ۹۲).

د. طایفه و عشیره یا خویشاوندان نزدیک؛ «وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَأَبْعُثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا» (نساء: ۳۵).

هـ. افراد ممتاز و برخوردار از نسبت خاص به بزرگ خانواده، در: «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا» (احزاب: ۳۳).
و. کسانی که فرد با آنان زندگی می‌کند؛ «وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا» (مریم: ۱۶).

ز. ساکنان یک سرزمین یا شهر، در آیات فراوان، از جمله شهر مکه؛ «وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ» (بقره: ۱۲۶)، مدینه؛ «يَا أَهْلَ يَثْرِبَ» (احزاب: ۱۳)، و نیز؛ «وَمَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ» (توبه: ۱۲۰).

ک. ساکنان یک مکان، مثلاً ساکنان خانه؛ «وَتَسَلَّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا» (نور: ۲۷)، و ساکنان کشتی (مسافران مالک کشتی)؛ «قَالَ أَخْرَقْتُهَا لِيُغْرِقَ أَهْلَهَا» (کهف، ۷۱)، ساکنان آتش دوزخ؛ «إِنَّ ذَلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ أَهْلِ النَّارِ» (ص: ۶۴).

ل. مالک برده و کنیز؛ «فَأَنكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ» (نساء: ۲۵).

م. صاحب امانت؛ «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا» (نساء: ۵۸).

ن. مکر کنندگان؛ «وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ» (فاطر: ۴۳).

هـ. مؤمنان و پیروان کتب آسمانی به ویژه یهود و نصاری؛ «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ» (مائده: ۱۵)، مؤمنان و پیروان انجیل؛ «وَلِيُخَيِّطَ أَهْلَ الْأَنْجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ» (مائده: ۴۷)، مؤمنان، پیروان، قرائت کنندگان و عالمان به ذکر، به عنوان کتاب الهی؛ «فَسَلُّوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» (نحل: ۴۳) به کار رفته است. این کاربردهای مختلف «اهل» در لغت و قرآن کریم نشان می‌دهد که مفهوم «اهل» صلاحیت دارد با توجه به مضاف الیه اش از دایره تنگ یا گسترده برخوردار شده و همه افراد وابسته به مضاف الیه را با توجه به قرائن موجود در متن در بر گیرد.

۶. ارتقای معنای «اهل» در قرآن

قرآن مجید علاوه بر همراهی با کاربردهای واژه «اهل» در زبان عربی، و گاه توسعه در مصادیق آن، در کاربردهای خود به تحول و ارتقای معنای «اهل» نیز دست زده و حتی با نظر داشت معنای کانونی انس و الفت، به آن معنای ارزشی نیز داده است. در گزارش داستان نجات حضرت نوح و غرق شدن قوم کافر وی، هنگامی که نوح یقین به غرق شدن فرزندش همراه با کافران کرد، وی فرزند خود را از اهل و خانواده خود شمرده، نجات او را از خداوند درخواست کرد، اما خدای متعال در پاسخ، اهل بودن فرزند کافر نوح را به این دلیل که او عمل ناشایستی می‌باشد، نفی کرد؛ «قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ» (هود: ۴۶)، خداوند گفت: ای نوح او (فرزندت) از خانواده تو نیست، او عملی ناصالح است. بر این اساس از منظر قرآن زنان و فرزندان مؤمنان و بندگان شایسته خدا را تا زمانی اهل آنان می‌شمارد؛ یعنی شایستگی دارند که مؤمنان نسبت به آنان انس و الفت بگیرند و با آنان همنشین گردند، که به عنصری کافر و ناشایست که امیدی به اصلاح آنان نیست تبدیل نشده باشند. به عبارت دیگر از منظر قرآن، خانواده مؤمنان تا زمانی خانواده و اهل آنان به شمار می‌روند، که با ایمان و عمل صالح شایستگی خود را برای انس گرفتن مؤمن با آنان حفظ کرده و به عنصر ناشایست و غیر مؤمن تبدیل نشده باشند. این تحول معنا در واژه «اهل» بر محور آیه ۴۶ هود، نظر مقاله را مبنی بر این که ریشه اصلی و معنای کانونی «اهل» انس و الفت است تأیید می‌کند.

۷. توسعه در معنای «اهل» در قرآن از سوی مفسران

شیوه اعجازین بیان قرآن و استخدام خارق‌العاده کلمات در بیان معارف الهی، موجب شده است که مفسران قرآن کریم از قدیم تا دوره معاصر در معنای واژه «اهل» همچون بسیاری دیگر از واژگان قرآن توسعه دهند. چنان که قبلاً اشاره شد، لغویان یکی از معانی «اهل» را در اضافه به پیامبران، امت و پیروان پیامبران معرفی کرده‌اند، اما در قرآن کریم ترکیب اضافه «اهل» به هیچ پیامبری دیده نمی‌شود جز حضرت نوح و پیامبر خاتم. در آیه ۱۳۲ طه ترکیب اضافی «أَهْلِكَ» در خطاب به پیامبر آمده است. (وَ أَمْرٌ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ وَ اصْطَبِرْ

عَلَيْهَا) مطابق ظاهر آیه شریفه مقصود از «أَهْلِكُ» در این آیه شریفه خانواده پیامبر، شامل همسران و فرزندان آن حضرت است. علامه طباطبایی با توجه به فضا و زمان نزول سوره طه که سوره‌ای مکی است، مقصود از اهل پیامبر(ص) در این آیه شریفه را فقط حضرت خدیجه، حضرت علی و برخی از دختران آن حضرت (علیهم السلام) که در زمان نزول سوره طه با پیامبر و در خانه حضرت زندگی می‌کرده‌اند دانسته است (ر.ک؛ طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۴: ۲۳۹)، اما در پاره‌ای از روایات منقول از اهل بیت علیهم السلام مقصود از «أَهْلِكُ» اهل بیت خاص پیامبر؛ یعنی امامان معصوم دانسته شده است (ر.ک؛ حویزی، ۱۴۱۵، ج ۳: ۴۰۹). با این حال می‌توان گفت که با توجه به این که سوره طه یکبار نازل شده و کل سوره سیاق یکپارچه و به هم پیوسته‌ای دارد، مطابق سیاق کل سوره، مقصود از «أَهْلِكُ» خصوص علی (علیه السلام) که نسبت به پیامبر (ص) به منزله هارون نسبت به موسی علیهما السلام بوده است (ر.ک؛ طیب حسینی، ۱۳۹۵: ۱۴۳). در مقابل این وجوه معنایی، برخی مفسران ترجیح داده‌اند در معنای «أَهْلِكُ» به دلیل اضافه شدن به پیامبر توسعه داده و مقصود از آن را همه امت پیامبر بدانند، در نتیجه رسول خدا (ص) در این آیه مأمور شده است همه امت خود را به انجام نماز امر کند (ر.ک؛ زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۳: ۲۳؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۷: ۵۹؛ فخررازی، ۱۴۲۰ق، ج ۲۱: ۵۴۹). برای مثال زمخشری نقل می‌کند که برخی مفسران مراد از «اهل» در این آیه را امت و همه مردم دانسته‌اند، اعم از این که از نزدیکان پیامبر باشند یا نه؛ زیرا امت پیامبران در عداد اهل آنها به شمار می‌روند (و قیل أُمَّةٌ مِنْ قَبْلِهم مِنَ الْقُرَابَةِ وَغَيْرِهِمْ، لِأَنَّ أُمَّةَ النَّبِيِّينَ فِي عِدَادِ أَهْلِهِمْ (ر.ک؛ زمخشری، همانجا). بیضاوی هم بعد از نقل دیدگاه فوق، برای آن چنین استدلال کرده است که مراد از اهل امت است؛ زیرا پیامبران، پدران امت هستند (ر.ک؛ بیضاوی، ۱۴۱۸ق، ج ۴: ۱۳).

در سوره انبیاء نیز که ترکیب اضافی «أَهْلُهُ» در باره نوح به کار رفته است «وَتَوْحًا إِذْ نَادَى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ» (انبیاء: ۷۶)، گرچه برخی مفسران مقصود از اهل نوح در این آیه شریفه را فرزندان نوح دانسته‌اند، اما در مقابل این دیدگاه، برخی از مفسران مراد از اهل نوح را همه اهل ایمان و پیروان نوح دانسته‌اند، اعم از فرزندان

تأملی در مفهوم خانواده «اهل» در قرآن با تأکید بر آیه ۶ سوره تحریم؛ حسینی‌زاده و طیب‌حسینی | ۸۹

نوح و سایر مؤمنان به وی؛ یعنی همه آنان که در جریان طوفان نوح سوار کشتی شده و با نوح نجات یافتند. دلیل طرفداران این دیدگاه آن است که نجات از اندوه بزرگ در قوم نوح به افراد خانواده آن پیامبر اختصاص نداشت و سایر مؤمنان به نوح نیز از نجات یافتگان بودند. آیت‌الله سبحانی در این باره می‌گوید روشن است که نجات اختصاص به افراد خانواده ندارد؛ زیرا آیه ۴۰ سوره هود: «فَلَمَّا أَحْمِلُ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ» بر آن گواهی می‌دهد (ر.ک؛ سبحانی تبریزی، ۱۴۲۱ق، ج ۵: ۱۴۷).

ابن عربی در احکام القرآن معتقد است که اهل در آیه شامل جامعه می‌شود. وی می‌گوید: قاعده کلی این است که چنان که بر انسان واجب است که خود را از طریق انجام کارهای نیک اصلاح کند بر او واجب است که دیگران را نیز از طریق دعا برای آنها و امر به معروف و وادار کردن آنها به کارهای نیک اصلاح کند؛ زیرا فایده زندگی جمعی و معاشرت و روابط اجتماعی همین است. اگر همه در جامعه خوب شدند، در دنیا و آخرت با هم هستند و اگر کوتاهی کردند همه در دنیا و آخرت نتیجه آن را می‌بینند. پس بر هر انسانی است که در درجه اول خانواده و فرزندان خود را اصلاح کند و در درجه بعد کسانی که با او در ارتباطند و همسایه اویند و سپس سایر مردم را اصلاح کند. وی همچنین «اهل» را به هر کسی که نوعی تعلق و ارتباط روحانی با انسان دارد تفسیر می‌کند؛ چون هر کس با انسان تعلق دارد در دنیا و آخرت با اوست (ر.ک؛ ابن عربی، ۱۴۲۲، ج ۲: ۳۵۲).

نظیر این توسعه در معنای «اهل» از جصاص دیگر مفسر اهل سنت، در مورد آیه شریفه «إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ» نقل شده است. وی می‌گوید: «اهل» در این آیه به معنای «إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِ دِينِكَ» است (ر.ک؛ جصاص، ۱۴۰۵ق، ج ۴: ۳۷۸).

علامه امینی نیز می‌گوید: اطلاق «اهل الرجل» بر همسر به قرینه اضافه «اهل» به «رجل» است و این منافاتی ندارد با این که «اهل» با قرائن معینه و یا صارفه معانی دیگری هم داشته باشد. مثلاً «اهل رجل» خاندان و نزدیکان او هستند؛ چنان که در آیه: «فَابْعَثُوا حَكَمًا مِّنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِّنْ أَهْلِهَا» (ر.ک؛ نساء: ۳۵) آمده، و مقصود از «اهل» خاندان شخص شامل همه

افراد قبیله و عشیره می‌باشد (ر.ک؛ امینی، ۱۳۶۸، ج ۶: ۱۷۰).

۸. بررسی معنای «اهل» در آیه ۶ تحریم

در آیه ۶ سوره تحریم قرآن کریم همه مخاطبان مؤمن خود را سفارش می‌کند که هم خود را و هم اهل و خانواده خود را از آتش دوزخ، که هیزم آن مردمان و سنگ است، حفظ کنند و نگه دارند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ».

بخش‌های مختلف این آیه شریفه از جهت تربیتی قابل بحث است، اما خارج از موضوع مقاله حاضر است، از این رو در اینجا فقط معنای «اهلیکم» را بررسی و دیدگاه مفسران را در باره آن گزارش و ارزیابی می‌کنیم. روشن است که مقصود اولی از «اهلیکم» در این آیه شریفه، خانواده هر فرد؛ یعنی همه کسانی که با فرد مؤمن در یک خانه زندگی می‌کند و به گونه‌ای از وی تأثیرپذیر بوده و آن فرد خود را متعهد به رسیدگی به امور آنان می‌داند، شامل همسر، فرزندان، و سایر افرادی که با وی زندگی می‌کنند از جمله برده و کنیز است. مفسران هم اغلب با همین نگرش به معنای «اهل» به تفسیر آیه شریفه نشستند، به همین دلیل یا در باره معنای «اهلیکم» سخن نگفته‌اند (برای مثال ر.ک؛ ابن کثیر، ۱۴۱۹، ج ۸: ۱۸۸؛ ابن جزئی، ۱۴۱۶، ج ۲: ۳۹۱؛ مکارم، ۱۳۷۱، ج ۲۴: ۲۸۶) و یا اگر سخن گفته‌اند برخی مقصود از «اهلیکم» را همسر دانسته و فرزندان را داخل در «انفسکم» دانسته‌اند؛ زیرا فرزند نیز جزئی از خود فرد و پاره تن او به شمار می‌آید (ر.ک؛ ابوحیان، ۱۴۲۰، ج ۱۰: ۲۱۲) و برخی دیگر به معنای پیشگفته اشاره کرده‌اند؛ یعنی آن را شامل همسران، فرزندان، برادر، خواهر، برده و کنیز (ر.ک؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱۰: ۴۷۷؛ کاشانی، ۱۳۳۶، ج ۹: ۳۳۷؛ آلوسی، ۱۴۱۵، ج ۱۴: ۳۵۱؛ صدیق حسن خان، ۱۴۲۰، ج ۷: ۱۴۰؛ سبزواری، ۱۴۰۶، ج ۷: ۱۹۰؛ دروزه، ۱۴۲۱، ج ۸: ۵۳۸؛ حسینی همدانی، ۱۴۰۴، ج ۱۶، ۴۵۵) و سایر خویشان و نزدیکان (ر.ک؛ نهاوندی، ۱۳۸۶، ج ۶: ۲۸۵) نیز دانسته‌اند.

اما در این میان برخی مفسران با توجه به کاربردهای مختلف واژه اهل و معنای کانونی آن، «اهل» در این آیه شریفه را به معنایی بسیار فراتر از خانواده تفسیر کرده و آن را شامل اصحاب (یاران و همنشینان) شخص مؤمن تفسیر کرده‌اند، خواه از خویشاوند و

تأملی در مفهوم خانواده «اهل» در قرآن با تأکید بر آیه ۶ سوره تحریم؛ حسینی‌زاده و طیب‌حسینی | ۹۱

نزدیکان شخص باشند یا غیرخویشاوند و بیگانه. برای مثال صاحب مقتنیات الدرر می‌نویسد: «اهل» در این آیه شریفه همه کسانی که در زمره خانواده فرد و نانخور او هستند اعم از زن و فرزند و برادر و خواهر را در بر می‌گیرد، حتی ممکن است یاران و همشینیان وی را نیز شامل شود؛ زیرا در حدیث آمده «کلکم راع کلکم مسؤولون عن رعیتة»، همه شما چوپان (مراقب، سرپرست، نگبان و نگهدار) هستید، و همه شما نسبت به اهالی و رعایای خود نسبت به روز قیامت مسؤولید. بنابراین امام نسبت به همه مردم نگهدار و مراقب است، و مرد نسبت به همه اعضای خانواده‌اش و زن نسبت به خانه شوهرش، بنده نسبت به اموال مولایش و بالاخره همه نسبت به زیردستان خود مسؤولیت مراقبت و نگهداری دارند. وی می‌افزاید: سرآنکه خداوند مراقبت در این آیه را به «اهلیکم» مقید کرده و به همگان تعمیم نداده این است که گاهی شرایط امر و نهی در حق غیرخویشاوند وجود ندارد، اما در مورد خانواده به دلیل جایگاه فرد همیشه شرایط وجود دارد، ولی هر فرد مؤمن نسبت به همه اعضای جامعه مسؤولیت دارد، اما مسؤولیت مراقبت و نگهداری نسبت به افراد نزدیک‌تر اولویت دارد (ر.ک؛ حائری طهرانی، ۱۳۳۸، ج ۱۱: ۱۸۵). صاحب تفسیر الفرقان نیز دیدگاهی مشابه دارد. وی می‌نویسد: «اهلیکم» در این آیه شریفه اختصاص به همسر و فرزندان و پدر و مادر ندارد و همه پیروان یک رهبر و همه کسانی که تحت تدبیر و سیاست دیگری قرار دارند را در بر می‌گیرد، از فضای خانواده خاص گرفته تا خویشاوندان و عشیره و حتی تا حوزه زعامت و مرجعیت دینی (ر.ک؛ صادقی تهرانی، ۱۴۰۶، ج ۲۸: ۴۴۲؛ همو، ۱۴۱۹: ۵۶۰). عبدالکریم خطیب نیز خطاب در این آیه شریفه را عام گرفته و به تناسب آن در مفهوم «اهل» توسعه داده است. وی می‌نویسد: خطاب در این آیه شریفه محدود به پدران نیست، بلکه متوجه هر کسی است که در رأس یک گروه قرار دارد، خواه در خانواده باشد که در آن پدر یا برادر بزرگتر در رأس آن قرار دارد، یا عالمان و افراد صاحب نفوذ و تأثیرگذار نسبت به توده مردم در جوامع کوچک و... بنابراین آیه شریفه همه افراد جامعه را نسبت به فرودستانشان توصیه به مراقبت و نگهداری و نظارت می‌کند (ر.ک؛ خطیب، ۱۴۱۴، ج ۱۴: ۱۰۳۲).

به نظر می‌رسد گرچه مفهوم «اهل» یا خانواده از جمله مفاهیم مشکک است که دارای مصادیق و مراتب مختلف می‌باشد، و هر مرتبه از آن در حوزه تربیت دارای اقتضائاتی است. اما محدوده آن از خویشان فراتر نمی‌رود؛ به عبارت دیگر استخدام واژه «اهل» در این آیه شریفه به جای مثلاً واژه «اهل بیت» که بر خصوص اعضای خانواده هسته‌ای مانند همسر و فرزندان دلالت دارد، بیانگر این است که خداوند با رعایت سلسله مراتب نظر به مفهوم گسترده «اهل» دارد، اما این واژه اقتضائات لغوی خود را نیز دارد و از محدوده خویشان فراتر نمی‌رود و این که مؤمنان نسبت به هم وظایفی دارند نیز نمی‌تواند مفهوم اهل را مشمول آنان کند و کسانی که معنای فراتر از خویشان را در برخی موارد استفاده کرده‌اند با توجه به قرائن و شواهد است؛ چنان که اهل پیامبر با توجه به این که پیامبر اکرم، پیامبر امت است مفهوم امت را استفاده کرده‌اند. بنابراین به نظر می‌رسد که مفهوم اهل در قرآن به معنای خانواده گسترده است که تمامی خویشان اعم از سببی و نسبی را در بر می‌گیرد و با توجه به آیات در بردارنده واژه اهل به ویژه آیه ۶ سوره تحریم انسان نسبت به همه خویشان خود مسئول است و باید وظایف و نقش‌های تربیتی خود را به اعضای خانواده هسته‌ای محدود نکرده، تمام خویشان را بسان خانواده خود در نظر گرفته و بر حسب جایگاه، رسالت تربیتی خود را در جهت سعادت آنها به انجام رسانده و نسبت به رشد و سعادت آنها بی‌تفاوت نباشد.

بنابر این چنانکه مشاهده می‌شود برخی مفسران در مفهوم «اهل» در این آیه شریفه توسعه داده و از مفهوم خانواده خاص شامل همسر و فرزندان و پدر و مادر، به برادران و خواهران و غلامان و کنیزان و همه خویشاوندان نسبی و سببی، یاران و همشینیان تعمیم داده‌اند.

افزون بر این شواهد درونی آیه نیز این توسعه را تأیید می‌کند. برخی از شواهد درونی مؤید این تعمیم افزون بر شواهد بیرونی که در معنای اهل بیان شد عبارتند است:

الف. صدر آیه خطاب به مؤمنان است نه پدران و مادران و نه دیگران و ضمیر کم در اهلیکم به مؤمنان باز می‌گردد. وقتی گفته می‌شود ای مؤمنان خود و اهل خود را از آتش

تأملی در مفهوم خانواده «اهل» در قرآن با تأکید بر آیه ۶ سوره تحریم؛ حسینی‌زاده و طیب‌حسینی | ۹۳

نجات دهید، از نظر زبانی قابلیت دارد که مراد از اهل مؤمن، همه کسانی باشند که صلاحیت دارند مؤمن با آنها انس بگیرد و دل‌بستگی داشته باشد؛ زیرا معنای اهل محدود به زن و فرزند نیست و چنان که بیان شد معنای کانونی آن انس است و در آموزه‌های دینی توصیه شده که مؤمن نسبت به همه خویشان و رحم ارتباط داشته باشد و به فکر آنها باشد.

ب. یاء در اهلیکم نشانه جمع یا اسم جمع است و در اصل «اهلین» است که نون آن در حالت اضافه حذف شده است (ر.ک؛ اخفش، ۱۴۲۳ق: ۱۵۶) بنابراین با این که «اهل» اسم جمع و معنای جمعی داشته و همه اعضای خانواده را در برمی‌گیرد، اما در این آیه باز به «اهلین» جمع بسته شده است. این جمع بستن «اهل» به «اهلین» می‌تواند حاکی از توسعه معنای اهل، اگر نگوییم از خانواده هسته‌ای به همه امت است، دست کم، به خانواده گسترده باشد تا فراتر از افراد خانواده هسته‌ای شامل همه خویشان اعم از نسبی و سببی بشود.

ج. چنان که پیشتر بیان شد برخی از مفسران فرزندان را نیز داخل در انفسکم دانسته‌اند در این صورت اگر اهل تنها شامل همسر شود با جمع بستن آن چندان سازگاری ندارد و باید دست کم تمامی خویشان را شامل شود؛ چرا که مفهومی که خود اسم جمع است و دوباره جمع هم بسته شود و تنها بر یک نفر یا در موارد نادری که چند همسر وجود دارد شامل چند نفر محدود (حداکثر ۴ نفر) بشود حکمیانه نخواهد بود اما اگر شامل خویشان هم بشود و این جمع بستن برای دلالت بر این معنا داشته باشد حکمیانه خواهد.

اما اینکه چرا خداوند به جای به کار بردن لفظی عام که همگان را در بر گیرد، برای چنین مسؤولیت نگهدارنده و مراقبتی، از واژه «اهل» استفاده کرد، بدین جهت است که اولاً در مفهوم «اهل» انس و الفت و محبت نهفته است، و این تعبیر حاکی از آن است که مؤمن باید به دلیل انس و الفت و محبتی که به اعضای خاص خانواده خود؛ یعنی همسر و فرزندان دارند، نسبت به سایر خویشان نیز مسؤولیت مراقبتی و تربیتی خود را برای سعادت آنها ایفا کنند (ر.ک؛ طیب، ۱۳۶۹، ح ۱۳: ۷۶). به عبارت دیگر دست کم همه خویشان را عضوی از خانواده خود به شمار آورند، ثانیاً در این ایفای مسؤولیت رعایت الاقرب فالاقرب بشود؛

یعنی بنده مؤمن مسئولیت تربیتی خود را ابتدا از افراد نزدیک تر به خود شروع کند و سپس به افراد دورتر و دورتر پردازد (ر.ک؛ طوسی، بی تا، ج ۱۰: ۵۰).

بحث و نتیجه‌گیری

از رهگذر مباحث مقاله می‌توان نتیجه گرفت که واژه اصلی و نزدیک دال بر مفهوم خانواده در قرآن کریم واژه اهل است که در برخی از آیات به این معنا به کار رفته است. اهل با توجه به ملاک و معیار انس و الفت که در ریشه آن نهفته است دارای مراتب مختلف است که نخستین و محدودترین مرتبه آن در اعضای خانواده هسته‌ای، یعنی زن و فرزند محقق است و در مرتبه بعدی خویشاوندان نسبی قرار دارند. اما به این دو مرتبه محدود نمی‌شود، بلکه اهل در قرآن دال بر مفهومی گسترده‌تر است که با توجه به معنای اساسی‌اش (انس و الفت) دست کم همه خویشان اعم از نسبی و سببی را در بر می‌گیرد و آنان را عضوی از خانواده عام و گسترده به شمار می‌آورد. بر این اساس بر پایه آیه ۶ تحریم، فرد مؤمنان از زن و مرد نسبت به خویشان خود مسئولیت و وظیفه دارند. یکی از مسئولیت‌ها و وظایف آنان نسبت به اعضای این خانواده گسترده، خیرخواهی و تلاش برای هدایت و تربیت و حفظ آنان از آتش جهنم است. بنابراین گرچه مؤمن نسبت به سایر مؤمنان نیز وظیفه امر به معروف و نهی از منکر را دارند که از ادله امر به معروف و نهی از منکر می‌توان استفاده کرد اما وظیفه او نسبت به خانواده و خویشان اعم از سببی و نسبی مسئولیت بیش از امر به معروف و نهی از منکر است و آن مسئولیت تربیت و هدایت آنهاست.

ORCID

Mohammad
Mohammad

<http://orcid.org/0000-0003-4437-4779>

<http://orcid.org/0000-0001-5681-0270>

منابع

- قرآن کریم. ترجمه ناصر مکارم شیرازی. قم: مدرسه امیر المؤمنین.
- ابن حزم اندلسی، علی بن احمد. (۲۰۱۰م). *المحلی بالآثار*. بیروت: دار الفکر.
- ابن سیده، علی بن اسماعیل. (۱۴۲۱). *المحکم و المحيط الاعظم*. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی. (۱۳۶۳). *متشابه القرآن و مختلف*. قم: بیدار.
- ابن فارس، احمد بن فارس. (۱۴۰۴). *معجم مقاییس اللغه*. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- ابن جزی، محمد بن احمد. (۱۴۱۶). *التسهیل لعلوم التنزیل*. بیروت: شرکة دار الأرقم بن أبی الأرقم.
- ابن عاشور، محمد طاهر. (۱۴۲۰). *تفسیر التحریر و التنویر*. بیروت: مؤسسه تاریخ العربی.
- ابن عربی، محمد بن عبدالله. (۱۴۲۲ق). *تفسیر ابن عربی (تأویلات عبدالرزاق)*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر. (۱۴۱۹). *تفسیر القرآن العظیم*. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- ابو حیان، محمد بن یوسف. (۱۴۲۰). *البحر المحيط فی التفسیر*. بیروت: دار الفکر.
- اخفش، سعید بن مسعده. (۱۴۲۳ق). *معانی القرآن*. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- ازهری، محمد بن احمد. (۱۴۲۱ق). *تهذیب اللغه*. بیروت: دار الاحیاء التراث العربی.
- اعراف. علی رضا. (۱۳۹۸). *فقه تربیتی: وظایف نهادهای تربیتی (۱): خانواده*. ج ۲۹. تحقیق و نگارش جواد ابراهیمی. قم: مؤسسه اشراق و عرفان.
- امینی، عبدالحسین. (۱۳۶۸). *الغدیر فی الکتاب و السنه و الادب*. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- آلوسی، محمود بن عبدالله. (۱۴۱۵). *روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی*. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- بستان (نجفی). حسین. (۱۳۸۳). *اسلام و جامعه شناسی خانواده*. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- _____ . (۱۳۹۰). *خانواده در اسلام*. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- بیضاوی، عبدالله بن عمر. (۱۴۱۸ق). *انوار التنزیل و اسرار التأویل*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- جصاص، احمد بن علی. (۱۴۰۵ق). *احکام القرآن*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- حائری طهرانی، علی. (۱۳۳۸). *مقتنیات الدرر*. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- حسین یوسف، موسی. (۱۴۱۰). *الافصاح فی فقه اللغه*. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- حسینی همدانی، محمد (۱۴۰۴). *انوار درخشان در تفسیر قرآن*. تهران: لطفی.
- حویزی، عبد علی بن جمعه. (۱۴۱۵ق). *نور الثقلین*. قم: اسماعیلیان.
- خطیب، عبدالکریم. (۱۴۲۴). *التفسیر القرآنی للقرآن*. بیروت: دار الفکر العربی.

دروزه، محمد عزه (۱۴۲۱). *التفسیر الحديث: ترتیب السور حسب النزول*. بیروت: دار الغرب الاسلامی.

دینوری. (۱۴۲۴ق). *تفسیر ابن وهب المسمی الواضح فی تفسیر القرآن الکریم*. بیروت: دارالکتب العلمیه.

رازی، فخرالدین. (۱۴۲۰ق). *التفسیر الکبیر*. بیروت: دار الاحیاء التراث العربی.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). *المفردات فی غریب القرآن*. بیروت: دارالمعرفه.

رضایی اصفهانی، محمدعلی. (۱۳۸۷). *تفسیر قرآن مهر*. قم: پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن.

زیبیدی، محمدبن محمد (۱۴۱۴ق). *تاج العروس من جواهر القاموس*. بیروت: دارالفکر.

زمخشری، محمودبن عمر. (۱۳۸۶). *مقدمه الادب*. تهران: مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران.

_____ (۱۴۱۷ق). *الفائز فی غریب الحديث*. بیروت: دارالکتب العلمیه.

زمخشری، محمودبن عمر. (۱۴۰۷ق). *الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل*. بیروت: دارالکتب العربی.

سالاری فر، محمدرضا. (۱۳۸۵). *خانواده در نگرش اسلام و روانشناسی*. قم: تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه/سمت.

سبحانی تبریزی، جعفر. (۱۴۲۱ق). *مفاهیم القرآن*. قم: مؤسسه الامام الصادق (ع).

سبزواری، محمد. (۱۴۰۶ق). *الجدید فی تفسیر القرآن المجید*. بیروت: دار التعارف للمطبوعات.

حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). *وسائل الشیعه*. قم: آل البیت.

صادقی تهرانی، محمد. (۱۴۰۶ق). *الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنه*. قم: فرهنگ اسلامی.

_____ (۱۴۱۹ق). *البلاغ فی تفسیر القرآن بالقرآن*. قم: مکتبه محمد الصادقی

الطهرانی.

صدوق، محمد بن علی [ابی تا]. *علل الشرایع*. تهران: مصطفوی.

صدیق حسن خان، محمد صدیق. (۱۴۲۰ق). *فتح البیان فی مقاصد القرآن*. بیروت: دارالکتب العلمیه.

طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۴۱۷ق). *المیزان فی تفسیر القرآن*. قم: جامعه مدرسین.

طبرانی، سلیمان بن احمد. (۲۰۰۸م). *التفسیر الکبیر: تفسیر القرآن الکریم*. اردن: دارالکتب الثقافی.

طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. تهران: ناصر خسرو.

_____ (۱۴۱۲ق). *تفسیر جوامع الجامع*. قم: مرکز مدیریت حوزه علمیه قم.

طریحی، فخرالدین. (۱۳۶۷). *مجمع البحرین*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

تأملی در مفهوم خانواده «اهل» در قرآن با تأکید بر آیه ۶ سوره تحریم؛ حسینی‌زاده و طیب‌حسینی | ۹۷

طوسی، ابوجعفر محمدبن حسن. (۱۴۰۰ق). *النهایه فی مجرد الفقه و الفتوی*. بیروت: دارالکتاب العربی.

طوسی، محمد بن حسن [بی تا]. *التیان فی تفسیر القرآن*. بیروت: دار إحياء التراث العربی.

طیب حسینی، سید محمود. (۱۳۹۵). *پیامبر. اندیشناک خلافت*. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

طیب، عبدالحسین. (۱۳۶۹). *اطیب البیان فی تفسیر القرآن*. تهران: اسلام.

فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۱۰ق). *کتاب العین*. قم: هجرت.

فیروزآبادی، محمد بن یعقوب. (۱۴۱۲ق). *القاموس المحیط*. بیروت: دار الاحیاء التراث العربی.

فیومی، احمد بن محمد. (۱۴۱۴ق). *المصباح المنیر فی غریب شرح الکبیر للرافعی*. قم: مؤسسه دار

الهجره.

قطب، سید. (۱۴۲۵ق). *فی ظلال القرآن*. بیروت: دار الشروق.

کاشانی، فتح الله. (۱۳۳۶). *منهج الصادقین فی الزام المخالفین*. تهران: اسلامیه.

مجلسی، محمد باقر. (۱۴۰۳ق). *بحار الانوار*. بیروت: مؤسسه الوفا.

مدرسی، محمدتقی. (۱۴۱۹ق). *من هدی القرآن*. تهران: دار محیی الحسین.

مراغی، احمد مصطفی. [بی تا]. *تفسیر المراغی*. بیروت: دارالفکر.

مصطفوی، حسن. (۱۳۸۵). *التحقیق فی کلمات القرآن*. تهران: آثار علامه مصطفوی.

مغنیه، محمدجواد. (۱۳۷۸). *ترجمه تفسیر کاشف*. قم: بوستان کتاب قم.

_____ . (۱۴۲۴ق). *التفسیر الکاشف*. قم: دار الكتاب الإسلامی.

_____ . (۱۴۲۵ق). *التفسیر المبین*. قم: دار الكتاب الإسلامی.

مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۱). *تفسیر نمونه*. تهران: دار الکتب الإسلامیه.

نهایندی، محمد. (۱۳۸۶). *نفحات الرحمن فی تفسیر القرآن*. قم: مؤسسه البعثه.

The Holy Quran. Translated by Nasser Makarem Shirazi. Qom: Amir al-Momenin School.

Abu Hayyan, Muhammad bin Yusuf. (1999). *Al-Bahr al-Musaqin in Al-Tafsir*. Beirut: Dar al-Fekr.

Akhfash, Saeed bin Masadah. (2002). *The meanings of the Qur'an*. Beirut: Dar al-Katb al-Elmiya.

Azhari, Muhammad bin Ahmad. (2000). *Refinement of vocabulary*. Beirut: Dar Al-Ahiya al-Trath al-Arabi.

Arafi Alireza. (2018). *Educational jurisprudence: duties of educational institutions (1): family*. Volume. 29. Research and writing by Javad Ebrahimi. Qom: Eshraq and Erfan Institute.

- Amini, Abdul Hossein. (1989). *Al-Ghadir fi Al-Kitab and Sunnah and Al-Adab*. Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiya.
- Alousi, Mahmoud bin Abdullah. (1994). *The spirit of meaning in Tafsir al-Qur'an al-Azeem and Al-Saba al-Mathani*. Beirut: Dar al-Kutub Al-Alamiya.
- Bostan (Najafi) Hossein. (2004). *Islam and family sociology*. Qom: Seminary Research Institute.
- _____. (2011). *Family in Islam*. Qom: University and District Research Institute.
- Beizavi, Abdullah bin Omar. (1997). *Anwar al-Tanzil and Asrar al-Taawil*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Droze, Mohammad Azza (2000). *Al-Tafsir al-Hadith: The order of surahs according to descent*. Beirut: Dar al-Gharb al-Islami.
- Dinori (1424 AH). *Tafsir Ibn Wahhab al-Masami al-Shazhar fi Tafsir al-Qur'an al-Karim*. Beirut: Dar al-Kitab al-Alamiya.
- Farahidi, Khalil bin Ahmad. (1989). *Kitab al-Ain* Qom: Hejrat.
- Firozabadi, Mohammad bin Yaqub. (1991). *Encyclopaedia of the environment*. Beirut: Dar Al-Ahiya al-Trath al-Arabi.
- Fayoumi, Ahmad bin Muhammad. (1993). *al-Masbah al-Munir fi Gharib, the story of al-Kabir by Rafa'i*. Qom: Dar al-Hijrah Institute.
- Haeri Tehrani, Ali. (1959). *Eldrer's possessions*. Tehran: Dar al-Kitab al-Eslami.
- Hossein Yusuf, Musa. (1989). *Disclosure in Fiqh al-Lagheh*. Qom: School of Islamic Studies.
- Hosseini Hamedani, Muhammad (1983). *Bright lights in the interpretation of the Qur'an*. Tehran: Lotfi.
- Hawizi, Abd Ali bin Juma. (1994). *Noor al-Saqlain*. Qom: Ismailian.
- Har Aamili, Muhammad bin Hasan. (1988). *Shiite means*. Qom: Al El Bayt.
- Ibn Hazm Andalusi, Ali Ibn Ahmad. (2010). *Al-Mahali Balatsar*. Beirut: Dar al-Fakr.
- Ibn Saydeh, Ali bin Ismail. (2000). *Al-Mahkam and Al-Muhait al-Azm*. Beirut: Dar al-Kitab al-Elmiya.
- Ibn Shahr Ashub, Muhammad ibn Ali. (1363). *Similar to the Qur'an and different*. Qom: Bidar.
- Ibn Faris, Ahmad bin Faris. (1983). *Dictionary of comparisons*. Qom: School of Islamic Studies.
- Ibn Jazi, Muhammad bin Ahmad. (1995). *Facilitation for Uloom al-Tanzih*. Beirut: Dar al-Arqam Bin Abi al-Arqam Company.
- Ibn Ashur Mohammad Tahir (1999). *Tafsir al-Tahrir and al-Tanweer*. Beirut: Arab History Foundation.
- Ibn Arabi, Muhammad bin Abdullah. (2001). *Tafsir of Ibn Arabi (Tawilat Abd al-Razzaq)*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Ibn Kathir, Ismail Ibn Omar. (1998). *Tafsir al-Qur'an al-Azeem*. Beirut: Dar al-Kitab Al-Elmiya.

- Jasas, Ahmad bin Ali. (1984). *The rules of the Qur'an*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Khatib, Abdul Karim (2003). *Al-Tafsir al-Qur'an for the Qur'an*. Beirut: Dar al-Fakr al-Arabi.
- Kashani, Fathullah. (1957). *The method of al-Sadiqin fi Zaan al-Mokhalefin*. Tehran: Islamia.
- Majlisi, Mohammad Baqer. (1982). *Bihar Al-Anwar* Beirut: Al-Vafa Institute.
- Modaresi, Mohammad Taqi. (1999). *I am the guide of the Qur'an*. Tehran: Dar Mohebi Al-Hussein.
- Maraghi, Ahmed Mustafa. (N.D.). *Tafsir al-Maraghi*. Beirut: Dar al-Fekr.
- Mustafavi, Hassan. (2006). *Researching the words of the Qur'an*. Tehran: Allameh Mostafavi's works.
- Moghnieh, Mohammad Javad. (1999). *Translation of Tafsir Kashif*. Qom: Qom Book Park.
- _____. (2003). *Al-Tafsir Al-Kashif* Qom: Dar al-Kitab al-Islami.
- _____. (2004). *Al-Tafsir al-Mubin*. Qom: Dar al-Kitab al-Islami.
- Makarem Shirazi, Nasser. (1992). *Example interpretation*. Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiah.
- Nahavandi, Mohammad. (2007). *Nafahat al-Rahman in Tafsir al-Qur'an*. Qom: Al-Ba'tha Institute.
- Qutb, Seyed. (2004). *In the shadows of the Qur'an*. Beirut: Dar al-Sharouq.
- Razi, Fakhreddin. (1999). *al-Tafsir al-Kabir* Beirut: Dar Al-Ahiya al-Trath al-Arabi.
- Ragheb Esfahani, Hossein bin Mohammad. (1991). *Al-Mufrat fi Gharib al-Qur'an*. Beirut: Dar al-Marafa.
- Rezaei Esfahani, Mohammad Ali. (2008). *Interpretation of the Koran Mehr*. Qom: Researches on Tafsir and Sciences of the Qur'an.
- Salarifar, Mohammadreza. (2006). *Family in the attitude of Islam and psychology*. Qom: Tehran: Research Institute of Hoza and University/Samt.
- Sobhani Tabrizi, Jafar. (2000). *Concepts of the Qur'an*. Qom: Al-Imam Al-Sadiq (AS) Institute.
- Sabzevari, Mohammad. (1985). *The new interpretation of the Holy Qur'an*. Beirut: Dar al-Ta'aref al-Matbou'at.
- Sadeghi Tehrani, Mohammad. (1985). *Al-Furqan in the interpretation of the Qur'an with the Qur'an and the Sunnah*. Qom: Farhang-e Eslami.
- _____. (1998). *Al-Balagh in Tafsir al-Qur'an with the Qur'an*. Qom: Muhammad Al-Sadeghi Al-Tahrani School.
- Sadouq, Muhammad bin Ali [N.D.]. *The causes of Shari'ah*. Tehran: Mostafavi.
- Siddiq Hasan Khan, Mohammad Siddiq. (1999). *Fath al-Bayan in the purposes of the Qur'an*. Beirut: Dar al-Kutub Al-Elmiya.

- Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hossein. (1996). *Al-Mizan in Tafsir al-Qur'an*. Qom: Society of teachers.
- Tabarani, Suleiman bin Ahmad. (2008). *Al-Tafsir al-Kabir: Tafsir al-Qur'an al-Karim*. Jordan: Dar al-Kitab al-Thaqafi.
- Tabarsi, Fazl bin Hasan (1993). *Majma al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. Tehran: Nasser Khosrow.
- _____. (1991). *Tafsir of Jamaat al-Jamae*. Qom: Management Center of Qom Seminary.
- Tarihi, Fakhreddin. (1988). *Bahrain Assembly* Tehran: Farhang Islamic Publishing House.
- Tusi, Abu Jaafar Mohammad bin Hasan. (1979). *Finally, fiqh and al-fatwai only*. Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi.
- Tusi, Muhammad bin Hasan [N.D.]. *Al-Tabyan in Tafsir al-Qur'an*. Beirut: Dar Ehiya al-Trath al-Arabi.
- Tayyab Hosseini, Seyyed Mahmoud. (2015). *the Prophet*. Thinker of the caliphate. Qom: University and Seminary Research Institute.
- Tayyab, Abdul Hossein. (1990). *Atib Bayan in Tafsir al-Qur'an*. Tehran: Islam.
- Zubaydi, Muhammad bin Muhammad (1993). *Taj al-Arus, my jewel of al-Qamoos*. Beirut: Dar al-Fekr.
- Zamakhshari, Mahmoud bin Omar. (2007). *Introduction to literature*. Tehran: Institute of Islamic Studies, University of Tehran.
- _____. (1996). *Al-Faiq fi Gharib Hadith*. Beirut: Dar al-Kitab al-Alamiya.
- Zamakhshari, Mahmoud bin Omar. (1986). *Al-Kashaf on the facts of Ghawamaz al-Tanzil*. Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi.

استناد به این مقاله: حسینی‌زاده، سیدعلی طیب، حسینی، سید محمود. (۱۴۰۲). تأملی در مفهوم خانواده «اهل» در قرآن با تأکید بر آیه ۶ سوره تحریم، فصلنامه علمی پژوهش‌نامه معارف قرآنی، ۱۴(۵۳)، ۷۳-۱۰۰.

DOI: 10.22054/RJQK.2301.2760

Quranic Knowledge Research is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.